

FRED BURNABY • At Sirtında Anadolu

FREDERICK GUSTAVUS BURNABY (1842-1885) Howard Koleji'nde eğitim gördü. 16 yaşında süvari subayı olarak İngiliz ordusunda göreve başladı, 1881'de alay komutanı oldu. İzin süreleri içinde çeşitli gazetelerin özel muhabiri sıfatıyla savaş bölgelerini gezdi. 1876 yılında Hive'ye gitti ve bu seyahate ilişkin yazdığı *A Ride to Khiva* (At Sırtında Hive'ye Yolculuk, 1876) adlı kitap bestseller oldu. 1885'te Sudan'da seferdeyken mızraklanarak öldürüldü.

On Horseback Through Asia Minor

© 1877 Sampson Low, Marston and Limited Company, Londra

İletişim Yayınları 550 • Tarih 33

ISBN-13: 978-975-470-642-0

© 1999 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)

1-7. BASKI 1999-2016, İstanbul

8. BASKI 2018, İstanbul

EDITÖR Tansel Güney

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Fatoş Gencosman

KAPAK RESMİ Vanderburch'un Ağrı, Ağrı Dağı
ve Doğubeyazıt'ı gösteren gravürü

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Sait Kızıllırmak

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, 2622 Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

FRED BURNABY

At Sirtında Anadolu

On Horseback Through Asia Minor

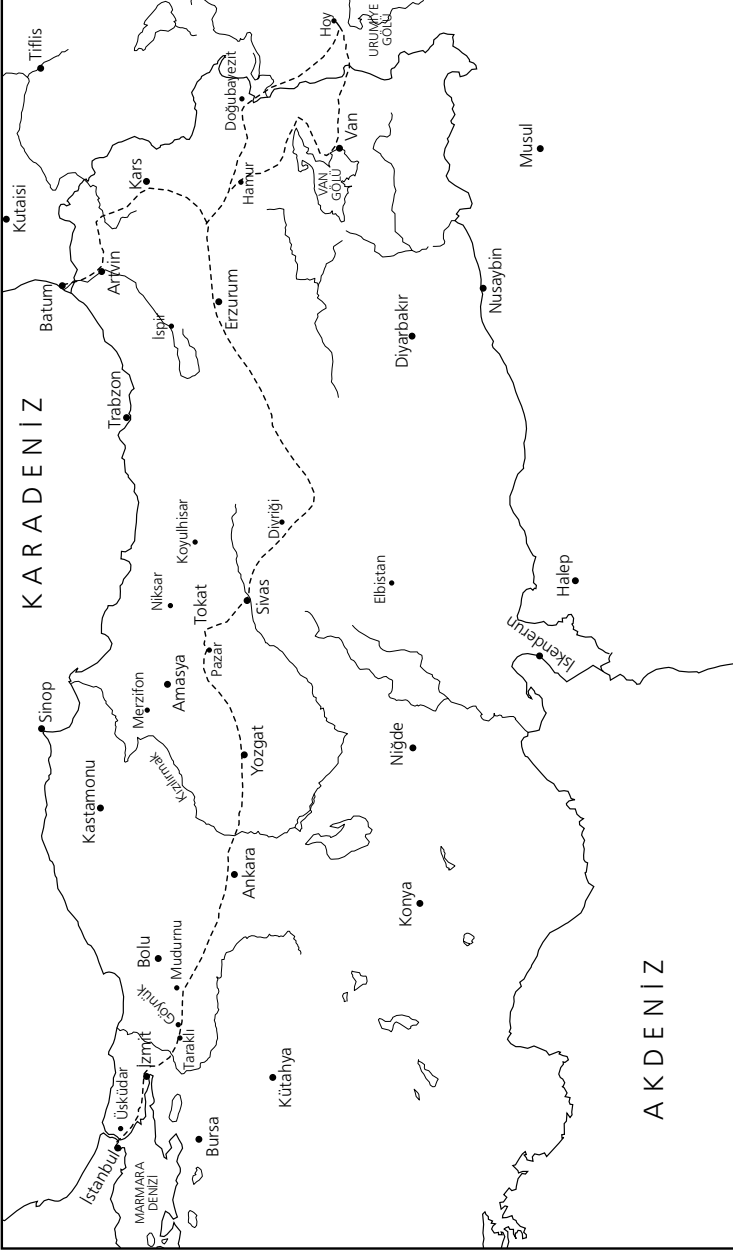
ÇEVİREN *Fatma Taşkent*

i l e t i ŝ i m

Yours truly
Fred Burnas

Fred Burnaby'nin güzergâhı.

İÇİNDEKİLER

Radford'un Anısına 9

Yedinci Baskıya Önsöz 19

Önsöz 29

Giriş 31

At Sirtında Anadolu 35

Ekler 377

Radford'un Anısına

Beş bin adet basılmış, altı baskı yapmış bir kitaba bir kişiye adanmış bir bölüm eklenmesi garip karşılanabilir. Yazarın gerekçesi, bu sayfalar yazıldıktan sonra yol arkadaşımı, sadık bir dostunu yitirmiş olması. Bu bölüm dostunun anısına kalıcı bir övgü bırakma isteğinin bir ürünü.

Sözü edilen kişi, George Radford bir miço olarak hayata atılmıştı. Çabuk büyümüş, boyu kısa zamanda altı fite ulaşmıştı. Günün birinde Londra'ya gelmişti. Akıllı ve düzgün görünümü orduya asker kaydetmekle görevli bir onbaşımın dikkatini çekmişti. Kısa zaman sonra George Radford, sarayın atlı muhafız alayında asker olarak buldu kendini. Görev arkadaşlarıyla subaylarının güvenini kazandı. Ne zaman yapılacak fazla bir iş çıksa yardım edecek gönüllülerin başında gelirdi; kendisi güçlü kuvvetli bir kimseydi, ama zayıfları güçlülere karşı korumaya daima hazırды.

Yıllar akıp geçmişti. George Radford çavuş rütbesine yükseltilebilirdi ama askerlerin deyişle mürekkep yalamış bir kimse değildi. Denize açılmaya heves eden bir delikanlıyken gönünde uyanan macera ateşi hâlâ sönmemişti. Ben bir uşak istiyordum. O da, seyahat etmeyi sevdiğimi biliyordu. İş için başvurdu. Ben de onu işe aldım.

Deyim yerindeyse uygar ülkelerde beraber yaptığımız çeşitli

seyahatleri konu etmeyeceğim. General Kaufmann'ın Hive seferini başlatmasının üzerinden şimdi yaklaşık beş yıl geçmiştir. Saldırının yapıldığı zamanda Hivelilerin yanında bulunmayı istemiştim. Yola koyuldum, ama Napoli'de tifoya yakalandım. Dört uzun ay boyunca sadık uşağım baktı bana. O sonbahar Don Carlos savaşı patlamıştı. *Times*'in editörü savaş muhabiri istiyordu, Don Carlos'un karargâhına gidip gidemeyeceğimi sordu. Razı geldim. İlk başta, Radford'u benimle gelme fikrinden caydırmaya çalıştım. "Karın var, çoluğun çocuğun var, oralardan sağ salim dönebilecek miyiz, yoksa ölüp gider miyiz, belli değil," diyerek dil döktüm. Ama ne dedimse dinletemedim. "Elbet bir gün öleceğiz, efendim," karşılığını verdi bana, "memlekette de, bakarsın bir otobüs gelir, çarpar, can veririm! Hastalığınız boyunca size baktım. Gitmeme izin vereceksiniz, değil mi?"

Adamcağız o seferde pek çok tehlike atlattı. Tolosa kuşatmasıyla Estella'nın zaptında bulunmanın yanı sıra Allo, Dicastillo, Viana ve Maneru'da ateş altında kaldı. Her zaman neşeliydi; Tolosa önlerindeki siperlerde ya da Dicastillo'daki tabyada Don Carlos'un kurmay subaylarına bifttek pişirirken aynı derecede keyifliydi.

Fransa'ya dönerken, Vera yakınlarındaki dağları geçtiğimiz sırada Radford ölümden kıl payı kurtuldu. Bir kayayı kıvrılarak dönen iki patika vardı. Dağdaki bir derenin yukarisından geçiyorlardı. Alçakta kalan patika dereye yaklaşık on beş metre uzaktaydı. Küçük dere aşağıdaki çakıltaşlarının üzerinden hızla akıyordu. Derinliği hiçbir yerde iki karışı geçmiyordu. Yukarıdaki patika derenin yaklaşık otuz metre yukarisındaydı. Uçuruma yakın olan taraf kopmuştu.

Rehberimiz beni hayrete düşürerek üstteki yolu seçti. Onun arkasında *Cologne Gazette* muhabiri Baron von Wedell; onun da arkasında *Standard* çalışanlarından Mr. O'Shea vardı. Bir yandan aşağıdaki patikanın diğerinden daha güvenli olduğunu düşünerek yukarıdaki patikaya ulaştığımda yaklaşık elli metre gerimdeki Radford'a seslendim: "En iyisi aşağıdaki yoldan gel." Dediğimi yaptı. Bir-iki dakika sonra kayaların yuvarlanışını andıran bir ses işittik. Gürültünün geldiği yöne baktım ve Radford'u

sırtüstü yatarken gördüm; ayağı üzengideydi, atınsa yalnızca ön ayakları patikadaydı - hayvanın gövdesinin yarısı uçurumdan aşağı sarkmıştı, kurtulma çabaları yüzünden toprak ufalanıyordu. Atımdan atladım, Radford'un üzengi kayışını kesip ayağını kurtarmak için av bıçağımı çıkardım; ama yanına varmama kalmadan, olağanüstü bir çabayla ayağını çıkarmayı başarmıştı. Neredeyse ayağını kurtardığı anda, debelenen at uçurumun kenarından aşağı kayboldu. Zavallı hayvanın gövdesi aşağıdaki kayalara çarpınca kasvetli bir güm sesi ulaştı kulaklarımıza.

"Aşağı inip pelerinimi alsam iyi olur -eyere bağlıydı- iyi olur, değil mi efendim?" diye sordu Radford, kendini kurtarma çabısından biraz yorgun, ama her zamanki gibi sakindi. "Evet," diye yanıtladım. Baron von Wedell ile Mr. O'Shea patikada kalıp aşağıdaki kayaların üstünde sırtüstü tamamen kıpırtısız yatan ata baktılar. Uşağım eyere bağlı yağmurluğunu çözmeye koyuldu - hayvansa yaşam belirtileri göstermeye başladı.

"*Donner wetter*,* ölmemiş!" dedi Alman arkadaşım. Baron haklıydı. At birkaç dakika sonra baygınlığını atlatıp ayağa kalkmaya çalıştı ve kalktı da. Onu daha sonra Londra'ya geri götürdüm. Radford bu olayın ardından hayvanın sağlığıyla çok yakından ilgilenir oldu. Radford'a göre özel bir attı bu, Knightsbridge kışlası kadar yüksek bir yerden düşmüş ama sağ salim kurtulmuştu.

Don Carlos seferi boyunca açık havada uyumak, uşağımın sağlığını bozmuştu biraz. Orta Afrika ve Hive'ye yaptığım sonraki iki seyahatimde benimle gelmesine izin vermedim. Ancak bu kitapta anlatılan yolculuklara başlamamdan az önce benimle gelmek için öylesine yalvardı ki, kıramadım. Kasım 1877'de, Rus-Türk savaşının kızıştığı dönemde yine benimle birlikte Doğu'ya gitti - bu sefer Anadolu'ya değil, Avrupa kıtasındaki Türkiye'ye ve Balkanlar'a. Ne kadar büyük güçlüklerle, sıkıntılara katlanmak zorunda kalırsa kalsın asla yakınmazdı. Onu çileden çıkararak tek şey, bu kitapta söz geçen Osman adlı uyusuk Türk uşağın tembelliydi.

(*) Donner wetter: Vay canına - e.n.

Radford, General Baker'in 2400 Türk'le birlikte, Rus muhafız alayından, çarın en seçkin askerlerinden oluşan otuz tabur karşısında zafer kazandığı Taşkesen muharebesinde de bulunmuştu. Uşağım, o bitmek tükenmek bilmeyen gün boyunca çok çalışmıştı, yarahlılara su taşımış, insanlık görevlerini yerine getiren doktorlara yardım etmişti.

Taşkesen muharebesi seferin kesinlikle en parlak hareketiydi. Muharebede Türklere bir İngiliz'in önderlik etmesi, hatırlanmaya değer nitelikteki çarpışma süresince yaşananları kısaca aktarmam için sanırım geçerli bir özür sayılabilir.

1877 yılının son günüydü. Küçük bir Türk tümenine komuta eden General Baker, Şakir Paşa'nın ordusunun Kemerli'den geri çekilişini destekleme emri almıştı. General Gourko Balkanlar'ı geçip Curiac'a ulaşmış, böylelikle Şakir Paşa'nın sol kanadını tam anlamıyla sarmıştı. Bu yüzden Şakir Paşa'nın Sofya'yla bağlantısı tehlikeye düşmüş, geri çekilme harekâtına karar verilmişti. Taşkesen Köyü Sofya ile Kemerli arasındaki anayolda yer alır. Kemerli Köyü'ne uzaklığı yaklaşık on kilometredir. Semer şeklinde olan iki dağ, birkaç yüz metre boyunca bir tür koyaktan devam edip buradan Kemerli ovasına çıkan Taşkesen yoluna doğru meyleder. Şakir Paşa'nın sol kanadı Gourko'nun emrinde bulunan 30.000 Rus tarafından tehdit edilmekteydi. Aynı zamanda karşısında, Kemerli'nin önünde siper tutmuş, yaklaşık 22.000 kişiden oluştuğu tahmin edilen bir düşman kuvveti vardı.

Şakir Paşa'nın *corps d'armée*'sinin* kendisi başlangıçta -yani 1 Kasım 1877'de- yaklaşık 20.000 Türk'ten oluşuyordu. Sert soğuk ve tıbbî malzeme yokluğu yüzünden bu kuvvet sürekli azalıyordu - kimi günler 350 adam, hastalık, donma ve diğer nedenlerden hizmet edemeyecek durumda oluyordu. Kitabımı yazdığım zamanda Şakir Paşa'nın askerleri 14.000 adamı bulmuyordu.¹ Bu askerlerden ellerinde yedi top bulunan iki bin

(*) Corps d'armée: Kolordu - e.n.

1 Bu rakamlarla ilgili bilgiyi Şakir Paşa'nın kurmay subaylarının birinden edindim; bilginin doğru olduğu inancındayım. General Baker Balkanlar'daki son sefer hakkında bir kitap yazmaktadır. Şakir Paşa'nın emrindeki kuvvetin sayı-

dört yüzü ve yaklaşık iki süvari bölüğü General Baker'ın emrine verilmişti. Subayın Rusları Taşkesen'de denetim altında tutması gerekiyordu, ki bu sırada Şakir Paşa, kendisinininkinden bir hayli üstün olduğu ve hemen önünde bulunduğu hatırlanması gereken bir düşman kuvvetine rağmen Kemerli ovasından Petriç ve Tatar Pazarcığı'na doğru geri çekilmek zorundaydı. Bir önceki akşam General Baker'la birlikte Taşkesen'e gitmiştim.

At sırtında bir asker dörtnala karargâhımıza gelip düşmanın saldırmak üzere ilerleyişe geçtiğini duyurduğunda güneşin ilk soluk ışığı henüz belirmeye başlamıştı. General Baker önceki gün takviye kuvvet talebinde bulunmuş; Şakir Paşa bunu vermeyi reddetmişti. "Tek bir adamdan dahi vazgeçilemez," idi yanıtı. "Dayanmalısınız hem de canınız pahasına, çünkü tüm ordunun güvenliği size bağlı." Düşmanın ilerleyişini görebiliyorduk. Uzun piyade yürüyüş kolları ovanın sağından soluna dek yayılmıştı. Sofya-Taşkesen yolundaki süvariler uzaktan dürbünle bakıldığında karla kaplı toprağı beneklendiren sonsuz siyah noktalar gibi görünüyordu. Noktalar giderek yaklaştı. Artık nokta değillerdi: Uzun süvari kıtalarıydılar. Daha da yaklaştılar. Ruslar, General Baker'ın sadece yedi küçük top bulunan mevkiine saldırmak üzere on yedi top getirmişlerdi. Açılan ateş kızıştı, hızlandı, yaklaşık 500 metre uzaklığa vardığında Rus muhafız alayının tamamı hep bir ağızdan "Yaşasın!" diye haykırdı.

Bu haykırış dinerken etrafımız sarılmış gibiydi. Düşman düzenli biçimde merkezimize yaklaşırken bizi sağımızdan ve solumuzdan kuşatmıştı. General Baker birkaç yüz yarda geri çekilip başka bir mevkiye yerleşmek zorunda kalacaktı sanki, ama aniden borazancısına dönüp "Türklerin narasını - hücum emrini çal," dedi. Ardından 2400 askerin bir ağızdan haykırışları duyuldu: "Allah Allah!"

Yaşanmaya değer bir duyguydu; bir insanın yaşamının en güzel on yılına değecek bir andı; o zaman içimde bir ürperme oldu - hani şu tuhaf ürperişlerden, ancak bir ürperiş olarak tarif edilebilir - soylu ve kahramanca bir şey okunduğunda ya

sını bilmek için gereken her türlü imkân vardı kendisinde. Okurların General Baker'ın çarpışmayla ilgili daha ayrıntılı çalışmasına başvurmalarını öneririm.

da yürekli bir eyleme tanık olunduğunda yaşanan duygu. Çoğu acemi er olan bu 2400 Müslüman'ın o otuz seçilmiş tabura, çarın en seçkin askerlerine meydan okuyarak bağırduklarını işitmek muhteşemdi.

“Tanrım, bu ne kalabalık!” Rusların sol kanadına doğru bakmakta olan bir kimseden gelmişti ses. Bu söz, çifte dürbününden düşmanın hareketlerini izleyen General Baker'in dikkatini çekti. Dürbünü gözünden ayırmadan alçak sesle konuştu: “Ama biz başa çıkarız.”

Az sonra yaveri at sırtında gelip şu haberi verdi: “Her şeyi kaybettik! Şakir Paşa çekildi; sizi terk etti. Esir alacaklar bizi.” Kritik bir andı ama birinci sınıf bir İngiliz generalinin dehası ve gerçek bir İngiliz askerinin sağlam cesareti kendini gösterdi çok geçmeden. “Durum düşündüğünüz kadar ümitsiz değil,” diye yanıtladı General Baker. “Düşmana teslim olmadan önce olduğumuz yerde ölürüz. Burada! Albay Allix!” -bunu daha önce muhafız alayında görev yapmış, şimdi General Baker'in kurmaylarından olan bir İngiliz subayına söylemişti- “yolun biraz solunda güzel bir mevki var; oraya birkaç top götürün, o yönden ilerleyen piyade kollarına ateş edin.” Dediği yapıldı. Albay tarafından ustalıkla yönetilen top ateşi düşman saflarında büyük kayıplar verdirdi, düşmanın ilerleyişini bir süre için denetim altına aldı. Bu sırada birkaç gün önce Taşkesen'e varan Yüzbaşı Thackeray, iki bölük süvari atını tepeden aşağı, yavaş yavaş sağımıza doğru ilerleyen kimi Rus süvarilerinden tarafa indirmeye gönüllü oldu. Harekât başarıyla tamamlandı. Bu subayın adamlarını sayılarının on katı bir kuvvete karşı yürütürkenki cesur tavrı Türk piyadelerinden coşkulu nidaların yükselmesini sağladı.

Ancak düşman, bir anlığına denetim altına alınmışsa da dağılmamıştı. Avcı erler ardı arkası kesilmeyen ırmaklar halinde akın ediyor, bulunduğumuz mevkiye ulaştıkça dehşetli asker denizleri oluşturuyorlardı. Çifte dürbünüyle merakla mevkimizin sol kanadını izleyen General Baker'dan gelen bir ünlem dikkatimi o tarafa yöneltti. Adamlarımızın geri çekildiklerini ama düzen içinde çekildiklerini görebiliyorduk. Sırf karşı tara-

fın sayıca fazla olması nedeniyle çekilmek zorunda kalmışlardı. Az sonra sağ kanadımızı ve merkezimizi hızla ilerleyen düşmandan uzaklaştırma, ilk mevkiin yaklaşık bir kilometre gerisinde olan ikinci semer ya da tepede yeni bir savunma hattı oluşturma ihtiyacı doğdu. Aşağıımızdaki yoldan ateş açan dört top, ilerleyen düşman üzerinde kayda değer bir etki yaratıyordu. Ruslar bu noktayı yoğun çapraz ateşe tutmuşlardı. Türk topçu sınıfı düzenini yitirdi. Top arabasına koşum parçasını bağlayıp çekilmeye başladılar. Diğerleri de onları izlese çarpışma büyük olasılıkla kaybedilecekti. General Baker bu durumu bir bakışta gördü, mahmuzlarını atının gövdesine sapladığı gibi kaygan zeminli tepeden dörtnala indi -hayvanı kıcına dek kara gömüldü, sonra çok dik bir meyilden aşağı kaydı- sıçrayan taşlar ve çakıltaşları peşinden gitmeye kalkışanların yüzüne dolu taneleri gibi savruluyordu. Atını geri çeken topçuların yanına sürdü, topla birlikte başlangıçtaki mevkiye dönmelerini sağladı ve orada, savaş meydanının en korunmasız yerinde bir saatten uzun süre kaldı - varlığı topçuları öylesine yüreklendirmişti ki, topçular çabalarını iki katına çıkardılar, öylesine hızlı ve isabetli ateş ettiler ki, Rusların hareketlerini bir süre için bütünüyle felce uğrattılar.

Saat on birle on iki arasıydı; güneş tam tepedeydi, yukarıımızdaki doğa sakin, huzurlu görünüyordu; aşağıımızda yaralılar ve ölümler, dörtnala koşuşturan başıboş atlar vardı. Uzakta Şakir Paşa'nın ovidan tamamen geri çekilen askerleri görülebiliyordu; eğer Ruslar Baker'ın hattını kırmayı başarsalardı bu kuvvette yer alan bütün askerler yitirilirdi.

Ruslar düşmanlarının âdeta avuçlarının içinden kaçtıklarını gördüler.² Rus subayları adamlarını yeniden saldırmaya teşvik

2 O sırada *Times* muhabiri Mr. Francis Francis'le birlikte sürüyordum atımı. İkinci mevkiye giden tepeyi turmandığımız sırada göğüs zırhım kırıldı, eyer ters döndü ve kendimi karın içinde buldum. Birkaç gün önce bileğimi burkmuştum; çok büyük acı çekiyor, ayağımı yere basamıyordum. Rusların bize olan uzaklığı beş yüz metreden fazla değildi. Böyle bir olayda, özellikle de kurşunlar çok yakınından uçuşurken, arkadaşına yardım etmek için her adam atından atlamaz. Ancak Mr. Francis, bir an bile duraksamadan atladı. Atından sıçrayıp serinkanlılıkla paltosunu ve yeleşini çıkardı, belindeki uzun kuşağı

ettiler - şimdi otuz tabur değildiler, çünkü daha önce 2000 Moskof can vermişti. Akşamüstü uzun sürdü. General Baker kır atının sırtında oturmuş, gözünü saatine dikmişti. O gün hiç sona erecek miydi? O güneş hiç batacak mıydı? Bizler saatlerimize bakarak otururken Türkler, doğanın, yavaş yavaş batı yönündeki ufka doğru alçalan dev kadranına dikmişlerdi gözlerini. Tüm bu esnada iki kuvvet arasında bir ölüm kalım mücadelesi sürüyordu. Türklerin ellerinde tutabilecekleri son mevkiydi. Kazanılan her an düşman için yitirilmiş bir zamandı. Rus generali bunu biliyordu: Son bir girişimde bulunmak için adamlarını topladı. Çarın subayları cesurca saldırıya geçtiler: Cesaret nidalarına karşı taraftan aynı şekilde yanıt geldi.

General Baker en ileri noktada, en korunmasız yerdedi; kurşun yağmurunun ortasındaydı. Adamlarına cesaret veriyordu. O adamlarına güveniyordu, adamları da generallerine. Ruslar tepeden yukarı hızla çıktılar ama Türklerin açtığı ateş karşısında dağıldılar; Türkler, düşmanları geri çekilirken, kılıçlarıyla üstlerine gittiler, onları aşağıdaki vadiye sürdüler. Birliğimiz o akşam yoklama için toplandığında³ 2400 Türk kahramanı arasından 800'den fazlasının Türkiye uğruna canlarını verdikleri anlaşıldı.

Radford bu hatırlanmaya değer nitelikteki çarpışmaya tanık olmuş, Petriç'e geri çekilmesinin sırasında yanımda bulunmuştu. Doktor Gill ve Heath'e çok faydası dokunmuş, Meska muharebesinde yaralıları tedavi etmelerine yardım etmiştir.

Albay Allix'in bizim ordumuzda olsa kendisine en büyük kahramanlık nişanı Victoria Cross'u kazandıracak cesaretle bir harekette bulunduğu muharebe bu muharebedir. General Ba-

çözdü, bununla göğüs zırhını onardı, sonra atıma binmeme yardımcı oldu ve böylelikle mevkiye ulaşabildim.

3 Yoklama ve yaşanan kayıpların hesabı için Dr. Gill'e teşekkür borçluyum. Bu beyefendi, Dr. Heath'le birlikte gün boyunca çatışmanın en sıcak anlarında bulunmuş, Rusların açtığı ateşe aldırmandan sorumluluklarını büyük bir insancılıkla yerine getirmişti. Ateş hatındaki cesareti ve hizmet ettiği davaya bağlılığıyla General Baker'ın yanı sıra Mehmet Ali, Recep Paşa ve Şakir Paşa'nın da çeşitli defalar takdirini kazanan Dr. Gill'e, daha sonra Harbiye Nazırı Rauf Paşa tarafından İstanbul'da nişan verilmiştir.

ker, Şakir Paşa'dan çok güçlü bir hücum yapıp Meska'yı yok etmesi talimatını almıştı. Rus birlikleri bu köyden çıkartıldı, Türkler köyü ele geçirmiş sayılırlardı ki, Müslümanlar paniğe kapıldı. Daha sonra söylenene göre bir teğmen, "Moskoflar çevirme hareketi yaptılar ve Türkleri arkadan ele geçirmek üzereler," diye bağırmıştı. Her neyse padişahın askerleri mümkün olduğunca hızlı kaçıp General Baker ve Albay Allix'i köye yaklaşık 300 metre uzaklıkta yalnız bıraktılar. Köy Bulgarlarla doluydu; bu kişiler yerde çaresiz yatan Türk yaralıları zalimce öldürerek eğleniyorlardı. "O köyü yakmak zorundayız," dedi General Baker ve Allix, tek bir söz söylemeden yanında bir emir eriyle dörtnala köyün içine sürdü atını. Köyün içine girip de Bulgarların ortasına düşünce ve Ruslar küçük köyün diğer ucundan onun üstüne doğru ilerleyince Allix kimi saman yığınlarını ateşe verdi, bu da hızla evleri tutuşturdu. Bulgarlarla Ruslar pek çok kez ateş ettiler ona, ama cesur subay kaçtı, daha sonra Konstantinopolis'e dönüp çok soylu bir biçimde kazandığı bir nişan olan Osmanlı şeref rütbesini aldı.

Otluköy'den Tatar Pazarcığı'na, Süleyman Paşa'nın ordusu bozguna uğrayarak geri çekilip dağlardan Karaağaç'a, kıyıya inerken Radford bana eşlik etti. Ardi arkası kesilmeyen yoksunluklara, zaman zaman açlıktan ölme raddesine varan sıkıntılara rağmen asla yakınmadı, asla söylenmedi. Bir seferinde kırk saatten fazla bir süre uyumamış -bu zamanın neredeyse tümünü yürüyerek geçirmiş- bir haldeyken ve kalın kar örtüsüyle kaplı yerlerde sürünmek zorunda kaldıktan sonra zavallı adam at sırtında yedi kez uyuyakalmış, her seferinde dengesini yitirip yere düşmüştü. Son yuvarlanışında başparmağı çıkmıştı. Radford atına bindikten sonra Dr. Gill yanına gelmişti. Radford elini uzatmış, operasyonun yapılması için atundan bile inmeden parmağı yerine oturtulmuştu.

Uşağım, pek çok kere kendi günlük tayımı bir parça kurabiyeyi getirir, belki yirmi dört saat kursağından tek bir lokma geçmemişken, kendisinin çoktan yediğine ikna etmeye çalışırdı beni. Sonunda Konstantinopolis'e vardık, kısa zaman sonra Londra'ya gitmek üzere yola çıktık. Radford'un Süleyman Pa-

şa'nın ordusunun geri çekilişı sırasında yakalandığı tifo hastalığı ilk belirtilerini Viyana'da, hatta İngiltere için yola çıktığımızda gösterdi. Dover'a vardığımızda bilincini neredeyse yitirmişti. Her türlü çareye başvuruldu, en iyi tıbbî bakım sağlandı, ama çok geç kalınmıştı.

Radford'un son seferde yaşanan güçlükler nedeniyle zaten zayıf düşmüş olan bünyesi ölümcül hastalığa karşı koyamadı. İngiltere kıyılarına varmamızdan kırk sekiz saat sonra, bir insan vücudunda bugüne dek barınmış en soylu ruhlardan biri, kimsenin geri dönemeyeceği, o bilinmeyen ülkeye göçüp gitti.

* * *

George Radford, Dover mezarlığında yatıyor. Mezar taşında yazılı satırlardan -"Cesur bir asker, sadık bir uşaktı, çelik gibi bir yüreği vardı"- başka bir söz söylenebilir mi onun için? Evet bir de şu eklenebilir: "Onu yitirmekle gerçek bir dostu yitirmiş oldum." Dostu uğruna canını verecek insan pek çıkmaz. Radford efendisi için seve seve verirdi canını.

Yedinci Baskıya Önsöz

On iki ay önce yazılmış olan bu eserin 375. sayfasında şu sözler yer alır: “Çar, padişaha karşı kendi başına harekete geçerek İngiltere’ye meydan okumuştur. Meydan okumaya karşılık vermeli, kılıçlarımızı çekip Osmanlı Devleti’nin yanında yer almalıyız.” Bu cümlelerin kaleme alınmasının ardından bir yıl geçti. İngiltere savaş ilan etmedi. Rus birlikleri Konstantinopolis’in neredeyse kapılarına dayandılar. Bunun sonucunda Berlin Antlaşması imzalandı.

Romanya, çarın güçlerinin onurunu kurtararak ve Plevne’yi almalarını sağlayarak sergilediği tavır nedeniyle bu antlaşmada ödüllendirilmiş; Besarabya¹ topraklarının 1856 Paris Antlaşması’yla Rusya’dan alınmış olan kısmını Rus İmparatoru Majesteleri’ne geri vermek zorunda kalmıştır. Bâbüali, Asya’daki Ardahan, Kars ve Batum topraklarını Batum limanı ile birlikte Rusya’ya bırakmaktadır.² Bosna ve Hersek eyaletleri³ Avusturya-Macaristan’ın eline geçecek, onun tarafından yönetilecektir.

Lord Augustus Loftus’u, Livadia’daki bir görüşmede bu savaşa yalnızca Doğu’daki Hıristiyanların iyiliği uğruna girdiği konusunda resmî teminat veren çar, bir Moskof hükümdarın

1 Bkz. Berlin Antlaşması, Madde 45.

2 Bkz. Berlin Antlaşması, Madde 58.

3 Bkz. Berlin Antlaşması, Madde 25.

verdiği şeref sözüne ne kadar az güvenebileceğini dünyaya bir kez daha göstermiştir. Tek bir damla İngiliz kanı akıtılmamıştır. Berlin Konferansı'ndaki tam yetkili elçilerimiz bize barış getirmişlerdir.

Ancak bu barış kalıcı olacak mı? Şimdi herkesin kafasını kurcalayan soru bu. Bir şeyden emin olabiliriz: Barış, Rusya yeni bir harekâta girişmek için kendini toparlayana dek sürecektir, ama ondan sonra sürmez. Moskoflar, son savaş süresince dolaylı ve dolaysız verdikleri kayıplar nedeniyle Avrupa'da beş yıl, Orta Asya'da belki iki yıl boyunca muhtemelen sessiz kalacaklardır. Bu sırada Bulgarlar arasında nefret tohumları ekmek için ellerinden geleni yapmakta olan Rus ajanları Ermenistan'da yeni bir meşgale bulacaklar. Büyük Britanya padişahla anlaşması gereği, Asya'daki Osmanlı topraklarını korumakla yükümlüdür; bunun karşılığında, padişahın bazı reformlar gerçekleştirmesi, uyruklarını adil biçimde yönetmesi şartı getirilmiştir. Rus hükümetinin amacı, padişahın sözleşmenin kendi payına düşenini yerine getirmesini engellemek olacaktır. Erivan ve Ardahan'dan gelen ajanlar, Kürtlerle Ermeniler arasında düşmanlık çıkarmaya çalışacaklardır sürekli. Ermeni kızlarının Bâbiâli'nin uyuğundaki Kürt aşiret reisleri tarafından kaçırıldıklarını işitebilir, Ermeni katliamlarının yapıldığını okuyabiliriz belki; çünkü gizli Slav ajanları, Anadolu'daki Hıristiyanlara sırf Türklere karşı silahlanmaları şartıyla istedikleri her şeyi vermeyi vaat edeceklerdir.

Ermenistan açısından yaşanması beklenen tüm bu dehşet olaylarının gerçekleşeceğine kuşku yoktur; tabii hükümetimiz padişahla olan anlaşmanın önemsiz kılınmasına izin verirse. Anadolu'nun tarafımızdan himaye edilmesi, yerli halk kadar kendi çıkarlarımızın da korunması, ilkesi hayata geçirilmeli, sözde kalmamalıdır. Avrupalıların başkanlık ettiği, Bâbiâli'nin Hıristiyan uyrukları kadar Müslümanların da kullanabilecekleri, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde hizmet veren bir istinaf mahkemesi doğru yönde atılmış bir adım olur. İngiliz subayların emrinde çalışan iyi örgütlenmiş bir jandarma topluluğu tamamıyla yetersiz kalan zaptiyelerin yerini alabilir. Son olarak

ve en önemlisi, Anadolu'daki askerî birlikler, özellikle Erzurum, Van ve Diyarbakır'dakiler İngilizlerin komutasına geçmelidir. Bu yapılırsa ve savaş durumunda 100.000'e çıkartılabilecek 30.000 Türk'ten oluşan bir daimî ordu kurulursa Kars, Ardahan ve Batum'u elinde bulundurmasına rağmen, Rusya'ya ciddiye almayabiliriz. Rusya güneye, İran'a inmeye kalkışırsa, her zaman için bağlantı yollarını tehdit edebiliriz; Afganistan'dan geçerek Hindistan'ı işgal etmeye kalkışırsa arkasından ilerlemeye hazır bir düşman bulacaktır karşısında.

Anadolu'da vergi toplanması için harcanan paralar, Türk ordusunun Anadolu'daki masraflarını karşılamakta büyük rol oynayacaktır. Ordudaki yüksek rütbeli subayların İngiliz olması, Rus ajanlarının Kürtlerle ve Bâbüâlî'nin sevilmeyen uyruklarıyla entrikalar çevirmelerini büyük ölçüde engelleyecektir. Bu ajanlar, işledikleri suçlardan ötürü kendilerini cezalandırmaya istekli ve muktedir güçlü bir elin var olduğunu, bugüne dek keyfini sürdürdükleri dokunulmazlığın artık geçerli olmayacağını görürler.

Anadolu'da can ve mal güvenliğini sağlayan bir devlet bulunursa, demiryolları döşenirse, ihraç edilebilecek olan gerek tahıl gerekse maden zenginliği, İngiliz ticaretinin bugünkü durgunluğunu önemli ölçüde canlandırır. Eski çağların Yunanistan ve Roma'sının zenginlikleri büyük çapta Anadolu'dan gelirdi. Bu toprakların doğal kaynakları hiçbir şekilde tükenmemiştir. Anadolu'nun yeniden dünyanın en zengin ülkelerinden biri haline gelmesi için tek gereken, İngiliz girişimi ve sermayesidir.

Avusturya'nın Bosna ve Hersek'te üstleneceği konum, Rusya'nın Konstantinopolis üzerindeki ihtirasının dizginlenmesi için bir başka olanak sunacaktır. Rus generali Fadeef, Doğu sorunu üzerine kaleme aldığı, 1869'da St. Petersburg'da yayımlanan risalesinde büyük bir hararetle şöyle yazar: "Rusya'nın Doğu sorununa açıkça müdahale etmekten alıkonulması Avusturya'ya bağlıdır. Ayrıca Avusturya, Avrupalı bir koalisyon içerisindeki kuvvetleri Batı sınırimıza karşı harekete geçirme gücüne de sahiptir. 1854'teki gibi silahlı bir tarafsızlıkla dilediği zamanda Türkiye'yi koruyabilir ya da 1856'da yapma-

yı tehdit ettiği gibi Polonya'da devrim yaratarak Vistül Nehri'ne giden bir yol açabilir. Böyle bir rolü yalnızca Avusturya oynayabilir ve Avrupa'daki konumu da temelde bu rol üzerine kuruludur. Avusturya, Rusya için yaşamsal önem taşıyan iki yerde -Doğu'da ve Polonya'da- Avrupa'nın düşman kısmının hem kalkamı hem de silahı görevini görebilir, artık hangisi çıkarlarına hizmet edecekse. Bu ikili rolün nasıl oynanacağını görmek biraz sabır gerektirebilir.”

Avusturya'nın son savaş bağlamında nasıl hareket ettiğini görme fırsatımız oldu - Avusturya onaylamasaydı bu savaşın çıkması asla gerekmezdi. Ancak, Avrupa siyasetinde her işin içinde bir iş vardır. Alman imparatorunun Habsburg hanedanına tarafsızlığını koruması için ne kadar baskı uyguladığını bilmemiz şimdilik olanaksız. Türkiye ile Rusya arasındaki anlaşmazlıklar patlak verdiğinde, bu ülkede yüksek mevkilerde bulunan çeşitli Alman yetkililerin konuşmalarından arzularının Büyük Britanya'yı çar karşısında Bâbüâlî'yle ittifaka sokmak olduğu da açıktı. Bunun, Rusya'nın görüldüğünden çok daha güçlü olduğu, Türkiye ile Büyük Britanya'nın birliği karşısında daha büyük bir rakip olacağı inancıyla mı yapıldığını söylemek güç; ancak -Rusların Plevne'de yaşadıkları tersliklerin hemen sonrasında- Alman temsilcilerin nasıl ağız değiştirdiklerini, nasıl hep birlikte Büyük Britanya'nın tarafsızlığını ve barışı savunduklarını görmek ilginçti.

İngilizlerin bir kısmı, padişahla kader birliği yapmamız durumunda Almanya'nın Hollanda'yı işgal etme fırsatını kullanacağı ya da muhtemelen Fransa'yla yeni bir çatışmaya gireceği kuşkusunu taşıyorlardı. Bu kuşku, Mr. Gladstone ve arkadaşlarının partiye yönelik amaçları nedeniyle yarattıkları ajitasyonla birleşince, devletimizin kararlı bir eylemde bulunmasını engelledi. Bölünmüş bir İngiltere'nin savaş ilan etmesi olanaksızdır; Gladstone, Bright ve Lowe, kitabımı yazdığım sıralarda vatandaşlarımızı görüş ayrılığına düşürmeyi kuşkusuz başarmışlardı. Ülkemiz, Doğu sorunu hakkında şimdiki gibi görüş birliğinde olsaydı, Rus hükümetine Türkiye'yle savaşa girmenin İngiltere'yle savaşa girmek anlamına geleceği bildirilseydi,

tüm yüreğimle inanıyorum ki, söz konusu anlaşmazlıklar asla başlamazdı. Aynı şekilde; Plevne'de yaşanan ilk tersliklerden sonra, Rus imparatoru Romanya Prensi Charles'a, birliklerinin yardımını rica eden bir mektup yazmak zorunda kaldığında, hükümetimiz çara karşı savaş ilan etseydi, Doğu sorununu bir elli yıllığına dindirmiş olurduk. İngilizlerin kanı dökülecekti, doğru; ama sorun nihaî bir çözüme kavuşana dek, yani hangi ülkenin, Büyük Britanya'nın mı, yoksa Rusya'nın mı Doğu'nun efendisi olacağı belli olana dek, akıtılması gereken okyanus dolusu kanın yanında bunlar birer damla gibi kalacaktı. Asya'da İngilizler kadar Moskoflara da yer olduğu söylenmiştir; dünyaya egemen olan duygu, ihtiras olmasaydı bu söz doğru çıkabilirdi.

Çar, Orta Asya'daki askeri hazırlıkları ve Şir Ali'yle dostane ilişkiler kurma çabasıyla son zamanlarda kartlarını çok açık oynamaktadır. Bu Doğulu hükümdar her iki tarafla hızlı ve ahlaksızca oynamaya hazırdır. Duyduğu yakınlıktan değilse de, korkularından ötürü şimdilik çardan yana görünmektedir. Doğulu devletlerin Avrupalı devletlerle çok az ortak yanları vardır. Din, âdet ve görenek farklılıkları aralarında fazla bir yakınlığın bulunmasını olanaksız kılar. Asya'da saygı duyulacak bir devletten korkmak gerekir.

Moskof güçleri Herat'a yaklaştıkça Şir Ali daha da korkuya kapılmış, aynı zamanda Rusya'ya karşı daha dostça bir tavır benimsemiştir. Bu durumun devam etmesine asla izin verilemez. İngilizler geri püskürtülürken Rusların Kabil'de Şir Ali tarafından kabul edilmeleri Hindistan'ın kuzeybatı eyaletlerindeki prestijimiz açısından ölümcül sonuçlar doğurur. Açık oynayan bir düşman, kararsız bir dosttan daha iyidir. Afganistan'ın fiili hükümdarı bizim lehimize karar vermezse, onu devirip yerine Rusya'nın elinde oyuncak olmayacak başka bir Afgan prensini getirmeliyiz.

Bu bizi Afganistan'la savaşa sürükleyebilir. Tam tersi bir politika, sürekli bir eylemsizlik, Hindistan'a girişi koruyan dağlık yerlerin zamanla Rusya'nın eline geçmesini sağlar. Bu dağlık yerleri biz elimizde bulundurmalıyız ya da her halükârda, gü-

venebileceğimiz yerlilerin elinde kalmasını sağlamalıyız. Şu anda İngiliz subaylarının Peşaver'den yarım günlük bir yürüyüşü eskortsuz yapamayacaklarını ya da boğazlarının kesilmesi riskini göze almadan Kabil'e gidemeyeceklerini düşünmek gülünçtür. Şîr Ali kendi halkını doğru dürüst yönetemiyorsa bu işi bizim yapmamızın, Ruslar bu gücümüzü elimizden almadan önce yapmamızın zamanı çoktan gelmiştir.

Gladstone taraftarı ve her şey pahasına barış yanlısı parti, İngiltere'nin o yönde herhangi bir yeni askerî harekâta girmesini engellemek için Afganistan'daki son seferimizde yitirilen yaşamlardan, o ülkede savaşmanın olası bedelinden dem vuraacaktır. Mr. Lowe ve hizipçi topluluğu bize Hindistan'ın savaşmaya değmeyeceğini söyleyip "Hindistan yok edilsin!" çılgınlığıyla karşılık vereceklerdir. Ancak, İngilizler bu tür politikarlardan artık usandı. Hükümet Şîr Ali'nin aklını başına getirmek için sert önlemlere başvurmayı gerekli görürse, kendisini destekleyen çok sayıda kişi bulacaktır. "Yanımızda yer almayan bize karşıdır," deyişi, Afganistan emiri için, toprakları imparatorluğumuza komşu olan herhangi bir Doğulu hükümdar için olduğundan çok daha fazla geçerlidir belki.

Çarın Orta Asya'daki güçleri, son anlatılanlara göre, Buhara'dan geçiş yapmaktadırlar. Merv resmen ayaklarının altındadır. Rus generalleri olur da Merv'e yürümeyi kararlaştırırlarsa, bu ülkede alacağımız ilk haber Merv'e komşu toprakların Rusya'ya katıldığı olacaktır muhtemelen. Merv'le Herat arasında bir ordunun yürüyüşünü engelleyecek hiçbir doğal engel yoktur. Bu arada öğreniyoruz ki, Belh yönünde bir hareket niyeti ortaya çıkmıştır.

Orta Asya'dan kulağımıza gelen söylentiler çok huzursuz edici niteliktedir. O bölgelerde hiçbir resmî temsilci ya da konsolosumuzun olmaması yüzünden her türlü haberden yoksun kalıyoruz; Rus kanallarından sızanlar dışında, bunlar da ya doğru olabilir ya da aldatma amacıyla özellikle yayılmış olabilir. Herat'ta daimî bir İngiliz temsilci bulundurulmalıdır. Şîr Ali, daha önce de yaptığı gibi, o şehirde bir İngiliz'in hayatından sorumlu olamayacağını belirtirse, elçimize en ufak bir

zarar gelmesi durumunda tahtundan devrileceğini iyice anlaması sağlanmalıdır. Afganlar, tehditlerimizi gerçekleştirecek kadar güçlü olduğumuzu bir kez görürlerse, Moskoflarla kadar birliği yapmanın sözünü bile etmezler. Ayrıca, Romanyalıların çarın ordularının onurunu kurtardıkları için çar tarafından nasıl ödüllendirildiklerinin öyküsünün Afgan dilinde yayımlanmasının da hiçbir zararı olmaz.

Rus ajanların Şir Ali'nin süvarilerinin önüne sundukları yemin, İngiliz Hindistanı'nın zengin şehirlerindeki ganimetin, çok iştah kabartıcı olduğunu asla unutmamız gerekir. Bizler öylesine pırlıtlı bir ödül veremeyiz. Orta Asya söz konusuyken Petro Aleksandrovisk, Taşkent ve Semerkant, nispeten küçük bir ganimet olanağı sunacaktır. Ancak, daha önce Doğu'dan getirilen bir ordunun Batı'nın neredeyse tamamını fethettiğinin farkındayız. Elimizdeki para ve örgütlenme gücüyle İngiliz Hindistanı'ndan çok kısa bir zamanda üç milyon asker toplayabiliriz gerektiğinde. Moskova ve St. Petersburg'da sunulan ganimet İngiliz ordusuna mensup Hintli askerler kadar Afganlara da cazip gelebilir.

Doğu'da sürekli bir eylemsizlik politikasının güdülmesi vahimdir. Yerliler çarpıcı olan bir politikayı anlarlar. Düşmana hazırlıklarını yapması için zaman tanıyan ve sonra savaş ilan eden bir hükümete gülüp geçerler. İlerleyen Rusların karşısına çıkmalıyız; aksi takdirde bizim şimdi kullanabileceğimiz silahların aynısı bir gün bize karşı kullanılacaktır. Afganistan ve İran'ın Hindistan'a giden yolların geçtiği tek ülkeler olmadıkları da hatırlanmalıdır aynı zamanda.

Bu yüzyılın başında Çinliler ve Tibetlilerden kurulu bir güç, Himalayalar'ı geçip Nepal'e girmiş, Nepal'in başkenti Katmandu'ya sadece bir günlük yürüyüş uzaklığındaki Navakat vadisine dek ilerlemişti. Daha sonra Gurkaları onur kırıcı bir antlaşmayı imzalamaya zorlamıştı. Şimdi Nepal, Ganj vadisinin ortasında bulunan sekiz yüz kilometrelik bir açık sınırın üzerine sarkar âdeta. O yönde bir işgal kuvvetinin belirmesi bile Hindistan'daki kimi yerli prenslerin meclislerinde hâlâ için için yanan isyan kıvılcımlarını canlandıracaktır kuşkusuz.